

SZÉKELY MELINDA

**„Gyolcsba, bíborba és karmazsinba öltöztél” (Jel 18,16)
Textíliák és textílfestékek
a principatus kori Római Birodalomban¹**

“Amicta erat byssino et purpura et cocco” (Rev 18,16) Textiles and textile dyes in the Early Roman Empire. In the present study, I give an overview of textiles and dyes in the 1st century Roman Empire. I review the sources, examine the problems arising during research and also study the importance of textile dyeing concerning the economic and social life in the Roman Empire.

Keywords: Roman Empire, principate, textiles, textile dyes, Bible, economy, society

Az ókorból csak kevés textília maradt ránk, mivel a szerves anyagok jellemzően elpusztulnak az évezredek során. Csak különleges körülmények között, rendkívül száraz, vagy levegőtől elzárt helyen maradnak meg szövetdarabok, így például a sivatagban vagy a mocsarakban. A régészeti feltárás folyamata maga is károsíthatja a kelméket, gyakran előfordul, hogy egy sír felnyitásakor – a környezeti tényezők hirtelen megváltozása miatt – az ép állapotban lévő textil elveszíti a színét vagy egyszerűen szétporlad.² A megmaradt kelmadarabok elemzését a legújabb technika segíti: röntgensugarak, számítortomográfias eljárások és más speciális műszeres vizsgálatok. Segítséget nyújtanak a társtudományok is, mint a mikrobiológia, archaeobotanika, rovar- és mikromorfológia.

Az ókori világban használt textíliákra irodalmi alkotásokból, útleírásokból, szállítási listákból, feliratos forrásokból – ilyenek a papiruszok, osztrakonok, sírfeliratok –, illetve falfestményeken és domborműveken ábrázolt ruhadarabokból következtethetünk. Az útleírások közül kiemelhetjük a *Periplus Maris Erythraei* (PME), amely az 1. századi Római Birodalom fontos gazdasági forrása.³

Textíliák

Az ókori Mediterráneum legfontosabb textil alapanyaga a gyapjú, vagyis a birka szőréből készített textília volt. A rómaiak különböző minőségű gyapjúanyagokat tudtak előállítani a

---

¹ A tanulmány előadás formájában elhangzott: The Bible and Economics. The Poor and the Rich in Biblical Texts. International Biblical Conference, Szeged.

² Mátéfy – Sipos 1989.

³ Magyarul: W. Salgó 2010.

durva, egyszerű takarótól a legfinomabb, vékony gyapjuszövetig.⁴ Az ókori gazdasági szakírók közül Varro és Columella megemlíti, hogy voltak olyan birkák, amelyeknek még a hátát is betakarták, nehogy a tüskék kiszakítsák a gyapjút.⁵ Egyiptom fontos növénye a len volt, ebből különböző minőségű és árú ruhákat készítettek. Palesztinában csak a partvidéken és a Jordán síkságán termesztettek lent, így ezen a területen a lenvászonból készült ruha ritkább és drágább volt a gyapjúruhánál.⁶ A principatus korában a távoli keletről elsősorban tengeri úton érkezett a különleges, gyapotból szőtt pamut Indiából,⁷ a selyem pedig Kínából. A keleti textíliákat gyakran bíborral festették, aranyszállal szőtték át, ezek az ókori Róma drága luxustermékei voltak.⁸

A Bibliában többször előfordul a *byssos* vagy *byssosból* készült anyag. A *byssos* szó jelentése nem egyértelmű, kortól, de akár szerzőtől függően is változó. Egyes feltételezések szerint már az ókorban sem lehetett egyértelmű a fogalom használata. A klasszikus forrásokban a *byssos* általában lent, finom lenvásznat jelöl (*linum, linon*). Hérodotos és Pausanias *byssos* leírása alapján azonban inkább gyapotra kell gondolnunk.⁹ *Byssos*nak nevezték az ókorban a kagylóselymet is, amely egy igen ritka és kevésbé ismert selyemszerű anyag. Egyes tengeri kagylók kapaszkodó szálakat bocsátanak ki, amelyekkel a tenger fenekéhez rögzítik magukat. Ilyen például a Földközi-tengeri nagy sonkakagyló (*Pinna nobilis*), amelynek 3–8 cm hosszú aranyszínű szálai vannak, ezekből különleges textíliát szőnek.¹⁰ A *byssos* elnevezés az írott forrásokban összemosódhatott a héber nyelvből eredő *bus* len- vagy pamutvászonból készült ruha értelmű szóval.¹¹ A magyar bibliafordításokban a *byssos*ra a *gyolcs* vagy *patyolat* szavakat találjuk. A *gyolcs* idegen eredetű szavunk, a német *Goltsch*ből magyarosult, inkább finom pamutvásznat jelöl,¹² a *patyolat* ismeretlen eredetű szavunk, finomabb fonalú, ritka szövésű, drága, fátyolszerű anyagot jelöl.

Az ókori világban a legszegényebb rétegek egyszerű, durvára szőtt gyapjúruhát, Egyiptomban és Palesztinában kecske- vagy teveszörből szőtt ruhát hordtak. Máté evangéliumában Keresztelő Szent Jánosról olvashatjuk: ruházata teveszörből készült, bőrvvel fogta át. Mt 3, 4: *ipse autem Iohannes habebat vestimentum de pilis camelorum et zonam pelliciam*

⁴ Az apuliai és a tarentumi gyapjúból például vékony és átlátszó gyapjuszövetek is készültek. Lásd még Böhme-Schönberger 1997, 44.

⁵ Var. *rust.* 2, 11, 7; Col. 7, 4, 6. Néhány tulajdonos még azon is habozott, hogy rábizza-e őket egy olyan pásztorra, aki nem igazán rátermett a gondozás területén. Col. 7, 4, 4; Verg. *Georg.* 3, 444.

⁶ Haag 1989, 1111–1112.

⁷ Lásd ehhez: Székely 2008; Székely 2012, 13–19.

⁸ Lásd ehhez: Alfaro – Wild – Costa 2004; Alfaro – Karali 2008; Székely 2010, 283–287.

⁹ Lásd még Scheidel – Morris – Saller 2007, 397–398; 683. Hdt. 2, 86. Pausanias a Kr. u. 2. században leírja, hogy Élis kendert, lent és byssost termel, ami más, mint a selyemfonál (Paus. 5, 5, 2; 6, 26, 6). A gyapot nőtt Egyiptomban és Nubiában is, és helyileg használták, de az indiai pamut volt a legjobb minőségű.

¹⁰ Még ma is *byssus*nak nevezik, kötelek, zokni, sapka vagy kesztyű készítéséhez használják. A görög és római kifejezések pontatlan átvétele további problémát jelent, ami az eredeti jelentést is nehezen meghatározhatóvá teszi.

¹¹ Maeder 2008, 109–110.

¹² Endrei 1989, 224, 232.

*circa lumbos suos esca autem eius erat lucustae et mel silvestre.*¹³ Egy másik helyen is szembeállítja Jánost és a „puha ruhájú” embereket: Mt 11, 7–8: *illis autem abeuntibus coepit Iesus dicere ad turbas de Iohanne quid existis in desertum videre harundinem vento agitatam, sed quid existis videre hominem mollibus vestitum ecce qui mollibus vestiuntur in domibus regum sunt.* Keresztelő Szent Jánost a középkori freskókon, festményekeken azonban teveszörme ruhában ábrázolták, mint például az urbinói Oratorio di San Giovanni Salimbeni testvérek által készített freskóin (15. század eleje). A középkori mesterek valószínűleg helytelenül értelmezték a teveszőr ruha fogalmát (lásd 1. kép).

1. kép. Keresztelő Szent János ábrázolása középkori freskón (Urbino)

Textilfestés és festékek

A korai időktől kezdve a színes ruházat sokáig csak a gazdagok kiváltsága lehetett, az élénk színek előállítására ugyanis körülményes és drága volt. A szegényebb rétegek ruhája így festetlen, nyers, szürkés, fakó anyagokból készült.¹⁴ A Kr. e. 25. századig csak kevés textilfestéket ismertek. Egyiptomban I. Pepi sírjában például csupán vas-oxiddal sárgára és pi-

¹³ A 2000-es években egyiptomi ásatáson görög és kopt nyelvű osztrakonok kerültek elő, amelyek késő római kori szerzetesi leveleket tartalmaznak. Ezek megerősítik, hogy a szerzetesek kecske- és teveszörből fontak-szöttek maguknak ruhákat és zsákokat (Hasznos A. 2013 tavaszi előadása alapján.)

¹⁴ A textilfestéshez lásd: Geijer 1979, 206–216.

rosra festett len anyagot találtak.¹⁵ Ez az eljárás nem is nevezhető igazi textilfestésnek, mivel a vas-oxiddal egyszerűen csak bedörzsölték az anyagot. Ezt a módszert sokáig alkalmazták, még a Középbirodalom idejéből is származik vas-oxiddal bedörzsölt lelet.¹⁶

Valódi kelmefestésnek azt nevezzük, mikor az anyag szála és a festék egy „festék-fürdőben” érintkezik egymással. Ezen belül megkülönböztetünk olyan festékeket, amelyek magukban megszínezik az anyagot, és olyanokat, amelyek használatához még valamilyen segédanyagra is szükség van. A segédanyag nélküli módszer neve „direkt festés”, a kötéseket elősegítő segédanyagot is igénylő színezések közül pedig a „pácolásos festést” és a „csávaszínezést”¹⁷ említhetjük.

A direkt színezéshez az ókorban két fontos direkt színezőanyagot használtak, ezek a sáfrány (*Carthamus tinctorius*)¹⁸ és a lakmusz-zuzmó (*Ochrolechia tartarea*).¹⁹ Amikor ezekben a festékekbe mártották az anyagot, azok vizes oldata magában beszínezte a textilt, nem volt szükség más kémiai anyag hozzáadására.

A pácszínezésnél a pácfestékek esetében nem elég csupán egy növényi kivonat vizes oldatában áztatni a kelmét, szükség van segédanyagra is a folyamathoz. Így a festőbuzérból (*Rubia tinctorum*) és a kermesztetűből (*Kermes vermilio*, más néven *Coccus vermilio*) kivont színanyagok molekulái nem alkotnak stabil kötést a textilszállal, ezért szükség van fémsókra is. Ezek hidat alkotnak a szál és a színezék között, így fénylő és mosásnak ellenálló színes textilt lehet készíteni. Az ókori pácfestékeknél elsősorban a timsót használták kötést alkotó segédanyagként. Nagyjából azt is tudjuk, hogy mikortól alkalmazták ezt a festési módszert, mivel rendelkezésre áll egy Kr. e. 1350-ből Amarnából (Egyiptom) származó lenanyagmaradvány, ahol a buzérral való színezéshez még nem használtak timsót, azonban egy későbbi, Kr. e. 1050-ből származó leleten (Deir el-Bahari), ahol ugyancsak buzérral használtak a festéshez, már kimutatható a timsó alkalmazása is.²⁰ Az első recept a timsó és buzér együttes alkalmazásáról egy Kr. e. 7. századból származó újbabiloni agyagtáblán maradt ránk.

A festőbuzér cserje gyökeréből nyerhető vörös színanyag, az alizarin a legfontosabb növényi eredetű festék.²¹ Nem volt kifejezetten költséges kelmefesték, és igen tartós volt, így az antik világ legfontosabb vörös festékévé vált. Tavasszal és ősszel ásták ki a gyökereket, megszáritották és felvágták őket. A gyökerek az alizarin mellett purpurint és antracént is tartalmaztak. A színárnyalat függött attól, hogy milyen régi, milyen eredetű buzérfajtát

¹⁵ I. Pepi, Óbirodalom VI. dinasztia uralkodója (Kr. e. 2332–2283). A vörös márga színét a benne található vas-oxid adja. Néhány vas-oxidot a kozmetikumokban használnak különböző színárnyalatokat előállítva segítségükkel. Nem mérgezőek, a páratartalomra közömbösek. Az élelmiszeriparban is felhasználják az ételek színezésére.

¹⁶ Középbirodalom: Kr. e. 2160–1633.

¹⁷ Reifarth – Völling 2013, 33, 37.

¹⁸ A sáfrány egyéves szárított virágai sárgától rózsaszínig terjedő színtartományban festették az anyagokat. Az sem volt mindegy, hogy milyen hőmérsékletű vízben festették az anyagot, mert a sáfrány színanyaga annál kevésbé oldódik, minél hidegebb a víz, így ezzel a módszerrel többféle árnyalatot lehet létrehozni. A sáfránnyal való festés legkorábbi bizonyítéka Egyiptomból származik Kr. e. 1050-ből.

¹⁹ A lakmuszuzmó kizárólag a part menti vidékeken volt megtalálható, bizonyos adalékanyagok hozzáadásával lila, rubinvörös és kékes árnyalatot lehet belőle előállítani.

²⁰ Reifarth – Völling 2013, 35.

²¹ Ma már szintetikus előállítás is lehetséges, így a növény termesztése az ókoriéhoz képest nagyban visszaesett. Lásd még Pluhár 2003, 60–61.

használtak, így a színyanyag előállítására és maga a színezési folyamat is variálható volt. Ennek megfelelően a buzér segítségével aransárgától a narancson és cinóbervörösön keresztül a kármínvörös, liláig, barnáig, sőt még a fekete színtartományáig is eljuthattak.

Egyes, Kr. e. 400-nál korábban készült indiai rituális szövegekben szabályozva van az egyes kasztokhoz tartozó tanulók ruhájának a színe.²² Ebből megtudjuk, hogy a ksatrija tanuló buzérvörös (*mándzsisztha*) ruhát köteles hordani. India a sokféle festőanyag és a mesés színek földje, számos festőnövény és festési technika is innen került Nyugatra, a Római Birodalomba a principatus korától kezdve.²³

Az állati eredetű vörös festékeket a kermesztetvek petéiből állították elő a Földközi-tenger partvidékén. Egy ideig azt gondolták, hogy növényi eredetű festékanyagról van szó, mivel az apró tetvek a kermesz- vagy karmazsintölgvényen élőködtek.²⁴ A megszártított petékkel a Selyemút mentén kereskedtek. Kiváló fényállósága és mosási tűrőképessége miatt kedvelt színezék volt. A karmazsin szó a szanszkrit „krimidzsá”-ból származik, amely eredetileg a bíbortetű neve, de bíborfestéket és bíborszínt is jelentett.

A csávaszínezésnek nevezett eljárást az indigóval és a bíborcsigával való festés során alkalmazták az antik világban. Mivel ezen anyagok színezéke vízben oldhatatlan, a vele való festés bonyolultabb technikát igényel.

Az indigó (*Indigofera tinctoria*) egy tarka virágú félcserje, amely természetes állapotában még nem tartalmazza a festékanyagot; ezt utóbb nagy kádakban, hideg vízben való erjesztéssel állítják elő. Ezután az anyagot a festékbe mártják, majd a csávból kiemelve – a levegővel való érintkezés során kialakuló oxidáció hatására – nyeri el az anyag a kék színt. Minél többször megismétlik a folyamatot, annál erősebb lesz a színerősség, így a zöldes árnyalatoktól kezdve a kékeken át egészen a feketeig lehet vele színezni.²⁵ Az újbabiloni agyagtáblákon ennek az eljárásnak is megtalálható a receptje. Az indigó festékanyagát Indiából importálták Rómába, Nyugaton Vitruvius (7, 9, 6; 7, 14, 2) és Dioscuridész (5, 92) számol be róla először. Plinius leírása szerint a fekete indigónak 7, a kéknek 20 *denarius* volt az ára fontonként (Plin. *Nat. Hist.* 33, 57, 163; 35, 27, 46).²⁶

²² Wojtilla Gyula közlése alapján.

²³ Székely 2008, 70–71.

²⁴ A *cocum* szó jelentése skarlátfesték, skarlátszín. A magyar bibliafordításokban a *cocumra* a skarlát vagy karmazsin szavakat találjuk. A skarláttal azonos a színezési technológiája, de más néven terjedt el a karmazsin.

²⁵ Reifarth – Völling 2013, 35.

²⁶ Plinius szerint az indigó különösen a római festészetben tölt be fontos szerepet: a festők a fekete szín miatt a világos és árnyékos munkáknál használták, vízzel keverve gyönyörű kékeslila színt kaptak. Az indigókék festékből vörös és barna változatokat is nyertek. Plinius írja, hogy csak mostanában importálták Indiából (33, 57, 163), egyike azoknak a fényes színeknek, amelyeket a festők használnak (35, 12, 30), összetétele ismeretlen (35, 25, 43). Lásd még Karttunen 1997, 165. Maga a növény ismeretlen volt Nyugaton, Marco Polo mutatta be először. A római font (libra) 327,45 gramm. 1 *denarius* = 4 *sestertius* = 16 *as*.

A bíborfesték és a bíborruha ára

A bíborcsigából kivont színezék, a bíbor a legdrágább és legmegbecsültebb festékanyag volt az ókori kultúrákban. A Mediterráneumban talált leletek szerint háromféle csigafajt használtak kelmfestésre, ezek mindegyike a mai napig létezik.²⁷

A bíborcsiga kopoltyúalatti mirigyének váladékából nyerték az értékes színezéket, mely azért volt nagyon drága, mert egyetlen gramm festék előállításához akár 10–12 ezer csigát is fel kellett használni.²⁸ Martialis leírja egy versében, hogy a tyrosi bíborral festett *lacerna* (nyitott, színes köpeny) ára 10 000 *sestertius* (Mart. 8, 10). Összehasonlításképpen egy munkás öltözéke 80 *sestertius* volt, egy rabszolga ára pedig 800–2000 *sestertius* között mozgott.²⁹

Az 1. századi vagyoni helyzetről, bérekről és árakról kevés információval rendelkezünk. A Római Birodalom gazdag embereinek azok számítottak, akiknek a vagyona meghaladta a 100 000 *sestertius*-t. A népesség kevesebb, mint 1 százaléka tartozott közéjük. A *senatori* vagyon alsó határa 1 000 000 *sestertius* volt,³⁰ a lovagok számára előírt minimális vagyont 400 000 *sestertius*-ban állapították meg.³¹ Ezeket a kiváltságos rétegeket rendi jelvény, bíborszegélyű tunika illette meg: a *senatorok* széles bíborsávot (*latus clavus*), a lovagok keskeny bíborsávot (*angustus clavus*) viseltek a ruházatuk szegélyén.³²

Az akkori világ leggazdagabb embereinek vagyona 400 millió *sestertius*-t tett ki: például Cn. Cornelius Lentulus *senator* a császárkor elején, valamint a felszabadított rabszolga Narcissus, Claudius befolyásos magántitkára rendelkezett ekkora vagyonnal.³³ Seneca, Saturninus, Crispus és a *libertus* Pallas vagyona elérte a 300 millió *sestertius*-t.

A lakosság nagyobb és szegényebb részéről, akik közül sokan a létminimum közelében éltek, jóval kevesebbet tudunk. Az ókori szerzők kevés utalást tesznek az életmódjukra, feliratos források, így például síremlékek sem őrzik nevüket és tevékenységüket. Egyetlen olyan keresetre vonatkozó adat maradt fenn, amely megbízhatónak tekinthető: egy napszámos (*mercennarius, operarius*) napi bére közel 1 *denarius*-t tett ki,³⁴ de ez az 1. század közepe után valamivel emelkedett.³⁵ Ruhával, lakbérrel és egyéb kiadásokkal is kellett számolni, így a napi bérből igen nehezen lehetett megélni.³⁶ Bár Rómában osztottak gabonát (*frumentationes*), a fővárosban az árak is magasabbak voltak, mint a provinciákban.

Az 1. századi római világ, különösen a vidéki városi élet megismeréséhez a legtöbb és legmegbízhatóbb adatot Pompeji biztosítja.³⁷ A Vezúv kitörése rögzítette a 79. október 24-i

²⁷ *Murex trunculus*, *Murex brandaris*, *Purpura haemastoma* (*Hexaplex trunculus*, *Bolinus brandaris*, *Stramonita haemastoma*).

²⁸ Strabón leírása szerint a tyrosi bíbort tartották a legszebbnek (Strab. 16, 2, 23).

²⁹ Iuvenalis azt írja, hogy éves szinten legalább 20 000 *sestertius*-szal kell rendelkezni (*Sat.* 9, 140).

³⁰ Lásd még Suet. *Aug.* 41; Cass. Dio 54, 17, 3; 54, 26, 3.

³¹ Plin. *Nat. Hist.* 33, 8, 32; Alföldy 1996, 81.

³² Alföldy 1996, 73. Lásd még Paetz 2013, 15–21; P. Szeoke 2003, 23–30.

³³ Sen. *De benef.* 2, 27; Cass. Dio 60, 34, 4; Alföldy 1996, 72.

³⁴ Cic. *Rosc.* 28.

³⁵ CIL IV 6877. Seneca szerint ugyan napi 2 *as* elég a megélhetésre, ezért tanítványának, Luciliusnak 3–4 napig tartó böjtöt ajánlott, mivel „nagyobb nyugalomban tud gazdagságban élni az ember, ha tudja, milyen szegénynek lenni” (Sen. *Epist.* 18, 7–8).

³⁶ Iuv. 3, 165; Mart. 4, 66, 1; 10, 96; Duncan-Jones 1982, 345.

³⁷ Étienne 1992.

állapotokat, a házak, használati tárgyak, freskók és feliratok pontos ismereteket nyújtanak a korról. Fennmaradt egy tehetősebb pompeji család háztartáskönyve, amelyben kilenc napra visszamenően elolvashatjuk a megvásárolt élelmiszerek listáját: kenyér, olaj, bor, sajt, datolya, hagyma.³⁸ Azt is megtudjuk belőle, hogy az egynapi élelmiszerköltség személyenként 8 *as* volt. Mivel rabszolgájuk is volt, valószínű, hogy tehetősebb család lehetett.³⁹

Pompeji felirat őrizte meg néhány élelmiszer, használati tárgy árát is.⁴⁰ A megtalált feliratok alapján tudjuk, hogy a családi pénzkészletek egy esetben haladták meg a 9000 *sestertius*-ot, öt esetben a 4000-et, tizenöt esetben pedig 1000 és 3000 *sestertius* között mozogtak. Ezek a leletek előkelő családokhoz tartoztak. A kevésbé jómódúak esetében 100 és 1000 *sestertius* közötti összegeket tartalmaz hatvan lelet, de ebből csak hat lépi túl az 500 *sestertius*-ot. A város lakosságának túlnyomó többségét – legalább háromnegyed részét – szerény viszonyok között élő emberek alkották. Legfeljebb 20%-ra tehető a közepes jómódban élők, és talán 5%-ra a kimondottan gazdagok számaránya.⁴¹ Az árak az 1. században stabilak maradtak. A Kr. u. 64. évi nagy tűzvész után azonban drágulás tapasztalható Pompejiben, ezt állami beavatkozással próbálták visszaszorítani.

A bíborszín

A Bibliában és a Talmudban kétfajta lilás színről olvashatunk, az egyik egy pirosaslila, ez az *argaman*, a másik kékeslilás színt *tekkelet*-nek nevezték, mindkettőt a bíborcsigából állították elő.⁴² A mai napig folynak a viták arról, hogy valójában milyen árnyalatot takar a tekhelet elnevezés. A hagyomány szerint az ég színéhez hasonló kékről van szó, és a hagyományos zsidó imalepel tekhelet színű rojtja mind a mai napig kék színű.⁴³ Ziderman kutatásai azonban azt a feltevést igazolják, hogy a tekhelet inkább volt lilás árnyalatú, mint égszínké. Ziderman tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy már az is problémát okozhat a pontos szín meghatározásánál, hogy különböző nyelvekben a színnevezés szemantikája nagy különbségeket mutat, a lila például egyes nyelvekben csak a lilás színek egyetlen árnyalatát jelenti, más nyelvekben viszont a lilás színek összefoglaló neve a lila, és ezen belül neveznek meg több árnyalatot.⁴⁴ A magyar nyelvben a bíborra például a következő szavaink ismertek: bíborvörös, római bíbor, antik bíbor, bizánci bíbor, császárbíbor, királybíbor, királyszín, bársonyszín, bársonyfesték, császárvörös, csigavérszín, türoszi bíbor, Tirus vörös, tíriai bíbor, tirannus bíbor, görögbíbor.

A dolgot tovább bonyolítja, hogy Elsner rájött arra, a bíborcsigákból kivont színanyag árnyalata nemek szerint különbözik, vagyis a nőstény csigák lilás árnyalatú, a hímek pedig kék színű festékanyagot bocsátanak ki.⁴⁵ Tehát ha nem szerint külön válogatták a csigákat, más-más árnyalatot kaptak. Reifarth és Völling is beszámol arról, hogy mennyi tényező

³⁸ CIL IV 5380.

³⁹ CIL IV 1697, 4227, 4000, 4888.

⁴⁰ CIL IV 1697, 4227, 4000, 4888; Étienne 1992, 184–185.

⁴¹ Lásd Weeber 2001, 283.

⁴² Ziderman 2008, 36–44; vö. 2Móz 26,1; 2,31; 28,5–8; 28,15; 28,28; 28,31–33.

⁴³ A bibliai időkben kék tunikája volt a jeruzsálemi templomban szolgáló papoknak. Az imakendő és a ruha alatt viselt ing anyagába is kék szálak vannak beleszőve mind a mai napig.

⁴⁴ Az angol bibliafordítások sem azonosak: az 1529-es fordításban a tekhelet jácintként szerepel, egy későbbi, 1611-es interpretáció kéknek nevezi.

⁴⁵ Ziderman 2008, 38.

befolyásolta a csigákból nyert festék színét, ezek között fontos a festési eljárás és az, hogy pontosan melyik fajta csigáról van szó, így a bíbor, piros és kék árnyalatoktól egészen a tengerzöld és violaszín tónusokig mindent elő tudtak vele állítani.⁴⁶ King és Stager is említi a színmeghatározás problematikáját, a tekhelet színt kékeslilának, a másik fontos szim-bolikus árnyalatot, az argamant pirosaslilának nevezik.⁴⁷

Rómában a lilás színű finom gyapjút főként díszítőelemként használták, és a gazdagok státuszszimbólumának számított. A császárkorban bizonyos bíbor árnyalatokat a császári család számára tartottak fenn.

Bíborfestők, bíborárosok

A bíborcsigával való textilfestés központja Fönícia volt. A bíbor felfedezését is a föníciaiaknak tulajdonították. A legenda szerint Melkart isten a kutyájával sétált a tengerparton, a kutya összeroppantott egy csigát, és a pofája ragyogó vörössé lett.⁴⁸ Tyros és Sidon még a római időkben is híres volt bíbortermeléséről. Bíborfestő műhelyeket a Földközi-tenger keleti partvidékén mindenfelé találunk, Tyrosban, Cos szigetén, Lissán, Tarentumban, Syracusaeben és sok más helyen. Régészeti leletek bizonyítják, hogy Kréta partjaitól négy kilométerre délre, Koufonisi szigetén a bíborkagylóhalászok és bíborfestők faluja különösen jelentős lehetett.⁴⁹

A színezőanyag kinyerése a bíborcsigákból hosszadalmas és körülményes folyamat volt, a természettudós Plinius ír erről művében.⁵⁰ A part menti vizekben élő csigákat összegyűjtötték, majd összetörték, tíz napig áztatták, ezután sós vízben főzték és besűrítették. Maga a festőműhely fa- vagy kőkádakból, főzőüstökből állt, amelyekben az anyagot farudakkal mozgatták, a szárítás kereteken történt. A közelben folyóvíznek kellett lennie, mert az öblítésekhez ez nélkülözhetetlen volt. A Földközi-tenger mentén elhelyezkedő császári festőházak (*baftiae*) a környező szövőházakkal (*gynaeceae*) együttműködtek, és a drága luxuscikknek számító kelméket távoli tájakra szállították.⁵¹ Ilyen kereskedő lehetett az Újszövetségből ismert, szentként tisztelt Lydia, akit a hagyomány bíborárosként tart számon.⁵² A *porphyropólis* szó jelenthet bíborfestékárust vagy bíborszövetárust is. A szöveghelyek nem visznek közelebb a döntéshez: az Apostolok cselekedeteiből (16, 14) nem derül ki, hogy melyik foglalkozásról lehet szó az adott helyen. A Biblia mellett mindössze egy papiruszon és egy feliraton szerepel még a *porphyropólis* szó, utóbbi olvasata bizonytalan.⁵³

A textilfestés hagyományosan férfimunka volt, és az egyik legmegbecsültebb kézműves szakmának tartották. A legtöbb kelmefestő egy-egy színnek volt a specialistája, a bíborfestők a *purpurarius* nevet viselték. Fennmaradt egy sztlé Pármában, amely egy bíborfestő

⁴⁶ Reifarth – Völling 2013, 38.

⁴⁷ King – Stager 2001, 161.

⁴⁸ Boulnois 1972, 31.

⁴⁹ Rackham – Moody 1996, 206–208; Horden – Purcell 2000, 616.

⁵⁰ Plin. *Nat. Hist.* 9, 60, 124–141. A bíborfestés rekonstruálása: Kanold – Haubrichs 2008, 253–255.

⁵¹ Reifarth – Völling 2013, 39.

⁵² ApCsel 16, 14–16: *Et quaedam mulier nomine Lydia, purpuraria civitatis Thyatirenorum colens Deum, audiebat, cuius Dominus aperuit cor intendere his, quae dicebantur a Paulo. Cum autem baptizata esset et domus eius, deprecata est dicens: „Si iudicatis me fidelem Domino esse, introite in domum meam et manete”; et coegit nos.*

⁵³ P.Flor. 71, 641; IGR 4, 107.

emlékét őrzi.⁵⁴ A sírkövön láthatóak a kelmefestő hagyományos eszközei is, kétkarú mérleg, adagoló lapátka, két gyapjú fonalköteg, két festő üveg és egy üvegecske (lásd 2. kép).

2. kép. Bíborfestő sírköve (Parma)

A sírfelirat szerint C. Pupius Amicus, Caius *libertusa*, vagyis felszabadított rabszolga volt. A sztélé alapján gazdag ember, büszkén viseli a római polgárjogot jelző tógát. Ez a sírkő is mutatja az 1. századi Róma társadalmi mobilitását, hiszen tudjuk, hogy azokban az időkben nagyarányú rabszolga-felszabadítás zajlott, és a *libertusok* számára nyitott volt a társadalmi felemelkedés lehetősége, szerepük és befolyásuk a gazdasági életben jelentős volt. A leggazdagabb római polgárok között is találunk felszabadított rabszolgákat, akik

⁵⁴ Parma, Museo Nazionale di Antichità. A sírfelirat (CIL XI 1069a): *C(aius) Pupius C(ai) l(ibertus) Amicus / purpurarius // viv<u=O>s fecit / sibi et suis / in f(ron)te p(edes) XII in a(gro) p(edes) XX.*

magas társadalmi pozíciókat is betölthettek. A tekintély, az elismerés és bizonyos kiváltságok azonban csak a született arisztokráciának, a *honestiores*nek jártak.

Bibliográfia

Szakirodalom

- Alfaro – Wild – Costa 2004 = Alfaro, C. – Wild, J.P. – Costa, B. (eds): *Purpureae vestes. Actas del I Symposium Internacional sobre Textiles y Tintes del Mediterráneo en época romana (Ibiza, 8 al 10 de noviembre, 2002)*. València.
- Alfaro – Karali 2008 = Alfaro, C. – Karali, L. (eds.): *Purpureae Vestes II. Vestidos, textiles y tintes. Estudios sobre la producción de bienes de consumo en la Antigüedad. Actas del symposium internacional sobre textiles y tintes del Mediterráneo en el mundo antiguo (Atenas, 24 al 26 de noviembre, 2005)*. València.
- Alföldy 1996 = Alföldy G.: *Római társadalomtörténet*. Budapest.
- Boulnois 1972 = Boulnois, L.: *A selyemút*. Budapest.
- Böhme-Schönberger 1997 = Böhme-Schönberger, A.: *Kleidung und Schmuck in Rom und den Provinzen*. Theiss.
- Duncan-Jones 1982 = Duncan-Jones, R.: *The Economy of the Roman Empire: Quantitative Studies*. Cambridge.
- Endrei 1989 = Endrei W.: *Patyolat és posztó*. Budapest.
- Étienne 1992 = Étienne, R.: *Pompeji, az eltemetett város*. Budapest.
- Geijer 1979 = Geijer, A.: *A History of Textile Art*. London.
- Haag 1989 = Haag, H.: *Bibliai lexikon*. Budapest.
- Horden – Purcell 2000 = Horden, P. – Purcell, N.: *The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History*. Oxford.
- Kanold – Haubrichs 2008 = Kanold, I. B. – Haubrichs, R.: Tyrian Purple Dyeing: an Experimental approach with fresh Murex trunculus. In: *Purpureae Vestes II. Vestidos, textiles y tintes. Estudios sobre la producción de bienes de consumo en la Antigüedad. Actas del symposium internacional sobre textiles y tintes del Mediterráneo en el mundo antiguo (Atenas, 24 al 26 de noviembre, 2005)*. Ed. Alfaro, C. – Karali, L. València, 253–255.
- Karttunen 1997 = Karttunen, K.: *India and the Hellenistic World*. (Studia Orientalia 83). Helsinki.
- King – Stager 2001 = King, Ph. J. – Stager, L. E.: *Life in Biblical Israel*. Louisville.
- Maeder 2008 = Maeder, F.: Sea-silk in Aquinum: First production proof in antiquity. In: *Purpureae Vestes II. Vestidos, textiles y tintes. Estudios sobre la producción de bienes de consumo en la Antigüedad. Actas del symposium internacional sobre textiles y tintes del Mediterráneo en el mundo antiguo (Atenas, 24 al 26 de noviembre, 2005)*. Alfaro, C. – Karali, L. València, 109–110.
- Mátéfy – Sipos 1989 = Mátéfy Gy. – Sipos E.: *Textilkonzerválás, -restaurálás*. Budapest.
- Rackham – Moody 1996 = Rackham, O. – Moody, J. A.: *The Making of the Cretan Landscape*. Manchester.
- Paetz 2013 = Paetz, A.: Die Kleidung der Römer – Ausdruck kultureller Auseinandersetzung zwischen Rom und den Provinzen. *Antike Welt* 1: 15–21.
- Pluhár 2003 = Pluhár Zs.: A festőbuzér. *Ókor. Folyóirat az antik kultúrákról* 2/4: 60–61.

- P. Szeoke 2003 = P. Szeoke J.: Római császárkori viselet és divat. *Ókor. Folyóirat az antik kultúrákról* 2/4: 23–30.
- Reifarh – Völling 2013 = Reifarh, N. – Völling, E.: Spuren aus dem Reich der Farben. Einblicke in die Kunst antiker Textilfärberei. *Antike Welt* 1: 33–39.
- Székely 2008 = Székely M.: *Kereskedelem Róma és India között*. Szeged.
- Székely 2010 = Székely M.: „Nondum vestis illis erat picta, nondum texebatur aurum”. *Acta Antiqua et Archaeologica*. (Supplementum 13.) Szeged, 283–287.
- Székely 2012 = Székely M.: „Gyapjat termő fák” Textíliák a Róma és India közötti kereskedelemben. *Ókor. Folyóirat az antik kultúrákról* 11/ 4: 13–19.
- W. Salgó 2010 = A Vörös-tenger körülhajózása. Egy ismeretlen alexandriai kereskedő útleírása a Kr. u. 1. századból. Fordította, az előszót, a jegyzeteket írta: W. Salgó Á. *Acta Antiqua et Archaeologica. Acta Universitatis Szegediensis*. (Supplementum 11.) Szeged.
- Scheidel – Morris – Saller 2007 = Scheidel, W. – Morris, I. – Saller, R.P. (eds.): *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*. Cambridge–New York.
- Weeber 2001 = Weeber, K.-W.: *Alltag im Alten Rom. Das Leben in der Stadt*. Düsseldorf.
- Ziderman 2008 = Ziderman, I.: The Biblical Dye Tekhelet and its Use in Jewish Textiles. *Dyes in History and Archaeology* 21: 36–44.

Rövidítésjegyzék

- ApCsel – Apostolok cselekedetei
- Cass. Dio – Cassius Dio
- Cic. Rosc. – Cicero: *Pro Roscio*
- CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum Herculenses Stabianae.
- Col. – Columella
- Hdt. – Hérodotos
- Iuv. – Iuvenalis
- Jel – Jelenések könyve
- Mart. – Martialis
- Móz – Mózes könyve
- Mt – Máté evangéliuma
- Paus. – Pausanias
- Plin. *Nat. Hist.* – Plinius: *Naturalis historia*
- PME* – *Periplus Maris Erythraei*
- Sen. *De benef.* – Seneca: *De beneficiis*
- Sen. *Epist.* – Seneca: *Epistulae*
- Strab. – Strabón
- Suet. *Aug.* – Suetonius: *Divus Augustus*
- Var. *rust.* – Varro: *De re rustica*
- Verg. *Georg.* – Vergilius: *Georgica*

Tartalomjegyzék

BALÁZS PÉTER	
A vallási (in)tolerancia keresztény alapjairól – újkortörténeti megfontolások	3
GICZI ZSOLT	
„Csonka hazánkban csonka minden öröm...” – Raffay Sándor evangélikus püspök és a történelmi Magyarország összeomlása.....	23
KOVÁCS SZILVIA	
Özveg „tatár kán egy követsége” Nyugaton?	35
KÖKÉNY ANDREA	
A telepesszabadság szerepe az amerikai nyugati terjeszkedésben – a Mayflower szerződés 400. évfordulójára.....	43
PÁSZTOR RENÁTA	
Az ukrán–orosz kapcsolatok alakulása Ivan Mazepa „átállásától” a poltavai csatáig – I. Péter levelezésének tükrében	55
PITI FERENC	
I. Lajos király lendvai vásárdománya: 1366?	69
POLGÁR SZABOLCS	
Avarok említése középkori földrajzi művekben.....	73
RÁBAI KRISZTINA	
Egy középkori pecsétnyomó azonosítására tett kísérlet	81
SZÁNTÓ RICHÁRD	
Ravennai Anonymus <i>Cosmographiája</i> és a korai magyar történet	101
SZÉKELY MELINDA	
„Gyolcsba, bíborba és karmazsinba öltöztél” (Jel 18,16) Textíliák és textilfestékek a principatus kori Római Birodalomban	127
TAMÁS ÁGNES	
A parlamentarizmus válsága karikatúrákon	138
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ	
A <i>De administrando imperio</i> 38. fejezetének forrásai	155

VARGA BEÁTA

Az ukrainai kozákság és a magyarországi hajdúság genezisének összehasonlító vizsgálata.....171

ZIMONYI ISTVÁN

A török identitás a középkori nomádoknál Belső-Euráziában.....185

MEIRAMBEK ZSUMANGALIEV

A kumánok és a Rusz kapcsolatai a mongol hódításig.....201